

יחיד ואומה בשירת יעקב פיכמן

אביב עקרוני

לא מכבר מלאו מאה שנה להולדתו של יעקב פיכמן, מן הבולטים והחשובים במשוררי דורו של ביאליק ולאחריו. פיכמן פעל בתחום השירה ובתחום הביקורת הספרותית לצידם של יוצרים כדוד שמעונוביץ (שמעוני), זלמן שניאור, יעקב כהן ואחרים.

יצירתו השירית מתחילה עם ראשיתה של מאתנו, ודרך ארוכה נמשכת מן השיר הראשון משנת תרס"א ועד לשיריו האחרונים. בתקופה בת למעלה מיובל שנים לא

יעקב פיכמן

נטש פיכמן את משמרתו הפיוטית-אמנותית ואת דרך הבעתו המיוחדת, והקורא בעיון את שיריו — אף אם יתעלם מציוני הדרך הכרונולוגיים — יוכל תמיד לגלות את התפתחותה של ההבעה השירית ואת אופן עיצובן של חוויות אצטיות במקביל להתרחבותה של מערכת התכנים והצורות שהמשורר השכיל לארוג.

מבחינה זו חשוב להתבונן בהתפתחות הנושא של יחסי יחיד ואומה בשירתו של יעקב פיכמן תוך כדי בדיקת היחס הקיים בתחום זה בין השירים

הליריים הקצרים לבין היצירות הפיוטית הארוכות — הפואמות הליריות העוסקות בדמויות ובאירועים מן העבר הלאומי הסטורי.

הליריקה ו"הרוח האחרת"

במאמרו "מושג הליריזם" קובע פיכמן, כי משמעותו של הליריזם שהופיע בשירה העברית מדורו של ביאליק היא — להשמע אל קול הלב, להענות לצו, לעשות את רצונו. שינוי זה היה תנאי מוקדם והכשרה לתפקיד הגדול שהוטל על הדור, ומטרתו — לראות את העולם ראָה ראשונית וישרה. ערכו היה לא רק בכך שמתוכו עלתה שירת "הארץ הגדולה"; שביטא את כמיחת נפשו של הדור לחיים מלאים ולאהבה מלאָה; שהטיף לערכים מסוימים — אלא ביציקת חמימות לאווירה הכללית, חמימות שהכינה לצמיחה, לפריחת האדם. הליריזם היה אותה "הרוח האחרת", הוא שינה את דמות העולם, יִישר את קומת הדור, וודאי יש לו חלק בשיבת היהודי לטבע, שהביאה עמה את בנין האומה. הפנָה לליריזם וההטפה אליו היתה קשורה בהתעוררות האומה ובנכונותה לתחָה, וכאילו חוש נסתר העיד, כי מנקודה זו מתחילה ראשית מלאכת הבראת העם החולה.

נמצא, כי לגבי פיכמן מהווה השירה הלירית (כולל הפואמות שגוֹן לירי) מקור ובסיס לחידושה של רוח האומה. המשורר הלירי אינו בורח מן העולם ובעיותיו, אינו מסתגר לנפשו ומעלה הגיגים שאין עמם כיוון, אלא להיפך, כתיבתו מנָה ויוצרת; מקימה וממריצה ללכת. זרכו של השיר הלירי אל לב האדם בטוחה ביותר, שכן אף הוא נובע מן הלב, מן ההכרה הפנימית, אלא שביטויו אינו מתגלה בהכרזות וצוי-שעה, אלא במבט בוחן וקולט של ההוּה. ראָה זו שהיתה חסוּה ה רבה לבני העם ואשר בה ניתנו לו רחשי הטבע על כל גוניהם ונעימותיהם, היא המהווה את הדָחף הכמוס, אָך הנאמן, המצטרף בדרכו שלו לתקומתו של העם. נוסף לעקרון ההכללה הנוגע לשיריו הליריים, נמצא אצל פיכמן מקומות שבהם הוא חורג מדרך המלך ונוטה למשעולי-אגב, מהם מסתבר, כי שאלת זיקתו יצירתו לבעיות האומה, ולו גם בחלקן חֶטבה במקל-נדודיו גילופים מגילופים שונים.

שירת נעוריו של פיכמן שלמותה בכך שהיא יונקת בתום לב מזהרי בוקר חֶרֶם: מרמזי צפָה; מצהלת מים רחוקים; מרוחות רחוקות וזכות ומכוכבי מעמקים — אלו חיות-היסוד של הטבע, המטעימות את שירו והופכות אותו לכך ולממש. זאת ועוד, כל אותן קליטות המעמידות את השיר הלירי על נושאו, שהן אמיתיות באותה מידה שאמיתיות הן תהיותיו של האדם על פשר ישותו והיותו ועל רז הוּיָה העולם — תהיות המציגות את שאלת ה"לאן" ו"לשם מה" — כל אלו, אף שהן מרעידות את נימי תוֹנָתו של היחיד המקשה ותָמָה — בכל זאת הן מתרחבות ומקיפות את המין האנושי בכללו או את אומתו של המשורר על האופָני לה ורק לה. משום כך יכול פיכמן לאמר —

"לא עֶצְבְּכֶם טפח אַת שירת נְעוּרֵי. מדַמַּת חַיִּי אָנִי אַרְגָּתִיךָ!"

שהרי אין הליריקן שבו נרעש מעצבה של אומה ובעיותיה, אלא להיפך — עמק ביטוֹן של חיותיו כליריקן מעמיד ממילא אותם ענינים, שאף האומה מעצם טבעָה ודרכָה בהסטוריה נזקקת להם — כגון הצורך בהבראה ובגאולה.

בשיר "אָד" מתגלה עם זאת יחסו העניני של פיכמן לצד ממשי שבחי האומה — המצב בארץ ישראל והתפתחותה מבחינה חומרית ורוחנית כאחד. ראשיתו בתיאור הערפל השורה על פני הערבה, מכסה על נוף רחוק שבו

השמש בעיצומה ומקים נד המפריד ולא מפריד בינו לבין העולם. הרגשה זו מצטיירת אצלו בדומה לתמיהותיו של ביאליק בשירת "הברכה" — "צופה בחידת שני עולמות, עולם תאומים, מבלי לדעת מי משניהם קודם", ואילו פיכמן אומר — (לענינו שלו, כמובן) "הכל יש ואינו, ואין לדעת מה משניהם כאן נאמן יותר". באוויר מבהיק נוגה; אך הכל שב והחשיך והקול צלל ואיננו. והרגשתו היא, כי מה יתן אם ידע — "מה זה בשר הקול, ועמו יחד כבר מתה הבשורה?"

נראה, כי אין להמנע כאן מלהעיר הערה ביוגרפית קצרה, שכן יש בה משום הארה רבה לענן המסוים שבעטיו נכתב השיר. ביאליק חזר אז מביקורו בארץ-ישראל, ואם כי התקבל בחיבה מרובה, הנה לא הגיע לכלל הרגשת שיתוף והתמסרות מלאה. משך שהותו היה קצר, וכל מה שראה רק עורר בו קושיות על העתיד בלא שתתלוה אליהן אמונה עזה יותר, כפי שאפשר היה לצפות באותו קיץ של שנת תרס"ט — "לשוא היה פיכמן מהלך לצדו ומנסה לגלות בו את בשורת הארץ לה כה צפה גם כבשורה לעצמו. זו נצנצה ולא האירה, נצנצה ודעכה..." כך מתרשם מתולדותיו של המשורר וכנראה גם משיר זה כותב תולדות חייו ל. קופרשטיין. וכך אף מובן המשכו של השיר שבו מנחה פיכמן את ה"רע מרחוק" (בדומה ל"אתיב מרחוק"), כי ילך נכחו וימשיך בחתירתו לקראת הגשמת החזון, אך אל "תתברך בחלילך להבקיע חומת האלם. זו סגרה על שנינו". כלומר, הופעת בשורתה של הארץ היתה עלולה, לפי ראייתו שלו, להשפיע עליו במפורש, אך דוקא צורתה המסויימת הזו לא שינתה דבר בדרכו חדורת אהבת הארץ מראשיתה.

רק גורל-אמת הוא שהינחה את פיכמן לקראת רחבות-יְתֵר מבחינת יחסו לאומה — עם בואו לארץ לצמיתות, ולא בהיותה בחזקת מושא החלום בלבד.

נדודים וקליטת נון המולדת

מוטיב הנדודים הוא מן המצויים בשירתו של פיכמן. הוא מתגלה הן באופן הקליטה העובר מדבר לדבר; מצייר ומתאר, וככל שגוברת קיבולת המראות גוברת עמה אף עוצמת החניות; והן בטבעו של המשורר, שהוא נמשך אחר דמויות ותמונות חדשות, ארצות ונופים. אין ספק, כי אף כאן מתמזגים שני ענינים הנוגעים לשאלת יחסו לאומה. האחד הוא הרגשת הנדודים המעמידה אותו כבן העם היהודי, שדרכו זו היא נתיב-גורלו מימים ימימה. השני הוא בתחושה, כי תהא אשר תהא מטרתם של נדודים אלו — בין אם דחף הפנימי בשאיפה לחזות, לקלוט, להכיר, ובין אם מקורם באי-מרוגע וחוסר שלות-נפש — הרי לבסוף עליהם להגיע אל קיצם, וקץ זה אינו רק במימד הזמן, — כי שעתו תגיע אי-פעם, אלא אף במימד המקום — הנה הגיע למחוז הפפץ הנכסף.

כך, למשל, לאחר המוטו ב"רנת דרכים" הקובע לנפשו של המשורר — "מעורך היית נודד; מעולם לא גדרה בעדך חומת עם ומולדת" — הוא מביע את זרותו לעצמו, בן עם רוכלים ונדודי נצח, על אשר לא ידע לעזוב בפתע כל אשר לו בנכר וללכת לקראת יעודו שהוא תקנת הלב. וב"צל מולדת" הוא חוזר לאותו נושא בהדגישו את הנדוד שבחייו ואת תוכן חויותיו, אולם רק "פנת יש אחת, פנת שְׁמִי וְדַמִּי", שבה נאחז העם, ולבו נתון לה, בהיותו בה בצותא עם האשה אשר אהב.

בחינת היחס בין יחיד לאומה בשירת פיכמן מוארת מןות חדשה עם ברורם של השירים הראשונים הנכתבים בארץ ואשר בהם בעית-היסוד היא

המעבר מנוף נֶכֶר לנוף מולדת על הקשיים הכרוכים בו. ההתגברות על קשיים אלו מצביעה ממילא על התחזקות-יָתֵר של קשר היחיד לאומה, שכן קיימת כאן התעצמות החנייה השירית, שעה שנוסף אליה גורם חדש — נוף הארץ. כְּנֻתָה של חוית הנוף אצל פיכמן מראשית יצירתו היא המעלה אותו עתה בנתיב נפתולי-אמת עם כתיבתו על ניביה ונעימתה. במחזור הסוניטות "יהודה", שנכתב בעת שהותו בארץ בשנות תרע"ט — תרפ"ב, מתגלה בכירור היחס הכפול המתחייב מאליו מאותו מעבר — האהבה הגדולה לארץ ולנופה ("מה יחד לב לקראתך, ארץ רמה"³ "לי מאירה ארץ-יה רחֶמָה ועזובה"⁴) — ולעומתה הרגשה מסוימת של זרות וריחוק אצל אדם שנוף ילדותו היה אחר ונוף נדודיו היה שונה, ועתה עליו להתמודד עם הנוף החדש הן מבחינה רגשית-חֲנֻתִית והן מבחינת דרכי היצירה וההבעה. ב"בלב הרים" הוא מתאר את הפוסע אל לב ההרים, "אחורי נשכח כל" ועדיין אינו יודע מה מזומן לו בנוף הרם, החדש — "מולדתי, כגר אני עוד הולך וצד בדביר הריך חידת קולך". אולם, בצידם של מונעי ההיאחזות השירית בטבע הארץ, נמצא עושר רב שאותו נחל פיכמן, ככל שחדר יותר ויותר לעמקם של המראות החדשים, וככל שיכול היה בביטחה הולכת וגוברת לומר — "את לי ארצי... כל נהלל בודד, כל שיח שר, בחגוי צור עזוב כי התהלכתי מקסם שמה ועצב-קדומים זר"⁵. כאן מתבטא במוחש העומק ההסטורי, שבו חש המשורר בשעה שהוא נוגע בענין כל שהוא הקשור בדמותה העכשווית של הארץ. אם מתחדשת בשירתו הופעת השממה ועירומה של האדמה, הרי זו שממה הנובעת — "מלב סלעי קדומים" — ממורשת הגורל שהעמידה אותה כך לדורות. אף המקומות המתוארים עצמם (בניגוד לשירים שנכתבו בנכר) לובשים עתה שם במפורש — יהודה, שומרון, יפו, קרית-יערים, נחל שורק ועוד, והרי זה שוב ענין המתעורר בשל לידתם המחודשת של זְכָרֵי העבר התנכ"יים על רקע הארץ שלפניו —

ובמשעול חם זה רַך משיאי צָרְעָה עֲנָק. לברו צַעַר.
ועל השדות עטופי זָהָר נָפַל צֶל הַרְדּוֹת.

ממילא מתרחב גם הגורם התיאורי המפורט. כך מתואר שוק ביפו, מופיעים נזירים, בְּדוּיִים, ערבים; חיות (גמל, תנים); מתרחבים שמות העצים והזֵיִים, בין אם פגשם כבר בנכר ובין אם זו לו פגישתו הראשונה בהם — תמר, זית מימוזות, הדס, סוף, שקמה, נרקיס, דקל. אופיה של האטמוספירה הישראלית המיוחדת נספג ונתפש — סלעים, ודיות, חמסין ועוד.

נוסף לכך מתערה קליטת הנוף בעיצומו של היחס המתחדש לאשת נעוריו — "שכור פרחך, אהבתך, שכור אדמה"⁶; "היינו כשני שיחי יער קלועים לעד אלהים"⁷.

גורם אופניי כאן הוא המעבר ממשקל למשקל שחשיבותו בהרגשת הביטחון השורה בו בהכירו, כי שוב אין הוא משורר יהודי בנכר החולם עם השאר את חזון הדורות הערטילאי, אלא משורר ארץ-ישראלי ההולך ונבנה עם מפעל הארץ. הליריות שבשירתו לא נתקפחה, ואף נוסף לה מערך חדש — היציקה בדפוס הסוניטה ההולך וכובש לו מקום בשיריו.

רות ונעמי — עזיבת הארץ והשיבה אליה

לעומת שיריו הליריים הקצרים של פיכמן, המתחברים בכל שנות יצירתו, יש ענין מיוחד במסגרת נושא זה לבחינת הפואמות ושיריו הארוכים שתחילתם סמוך להשתקעותו קבע בארץ. ננסה לראות מהן דרכי ההבעה האידיאיות

היצרות מגע בין היחיד המשורר לאומה, וכיצד מתממש מגע זה על רקע הארץ ונופה.

במבוא ל"ימי שמש" מספר פיכמן, כי בדמותה של רות רצה להביע את "נפש הגר שנתחדש לאהבת אדם ואהבת אלהים בדרכו על אדמת חלומו — מעין גלגול הנפש של השב בימינו אל המולדת...". ואמנם, על-ידי הסבר נרחב זה של המושג גר הצליח לכלול הן את הרגשת הריחוק שבין היהודי למולדתו; הן את שאיפת השיבה למקום חדש שבו לא היה מעולם; הן את הרגשת החרות הראשונית הטבעית ומובנת והן את ההתמזגות וההתערות בארץ, בכל אשר בה ובהמשך תקומתה לדורות הבאים. זיהוי זה, ביוזעין, עם תהליך התחדשותו של העם, מעמיד ממילא רחבות-יָתֵר ביחס המשורר לאומה, שהרי בשירים הקצרים, כגון סוניטות "יהודה" מתברר היחס בכך שאין חוֹזְתוֹ נמסרת כשלעצמה, אלא כל גילוי וגילוי שבארץ; כל שעל אדמה הנרכש לו ולחיותו השירית, יש בהם כדי להצביע על דרכו של העם במולדת. ואילו ביצירה כ"רות", היחס הוא רחב ומקיף יותר, שכן הדמות התנ"כית-הסטורית מציגה בהכרח את הקשר שבין העולה לארץ ובין העולה ממואב.

שתי דמויות שבות למולדת נמצא בפואמה — נעמי ורות. שתיהן מדברות על הארץ ואדמתה, אך נעמי שעזבה ושבה, היא הדוברת ראשונה, היא המכירה את מולדתה יודעת, כי "אך פה במשכנות מולדת, יגון הערב ינעם", ולא טוב לאיש כי יעזוב את ארצו בעֲנִיָה — "אשרי איש אשר בצר לארץ-המולדת, עם אחיו ישא חֲבֵלָה". גם על סכנות הטמיעה בגלות עומדת נעמי, אך נפעמת מבואה של רות הגרה למולדת חדשה. רק בחלקה השלישי של הפואמה נשמע דברה של רות בנושא זה — כאילו חייב היה לעבור פרק זמן, שהות-מה, שתניח לה לקלוט את הסובב ולהניח לנוף להטביע בה רישומו. למרות זרותה המובנת של האדמה לאדם הבא ממרחק מרגישה רות, כי רגליה דורכות כאן "כעל אדמת מולדת קדושה", מיום בואה, ו"כזרע אשר לא פגעה צֶנֶה בו, קלטתני באהבה הארץ הנכריה". כל מגע ומדרך-רגל מחדש — ברית-קודש הוא עם המולדת החדשה — "בה מצאתי נפשי". כאן אף נגאל היהודי מכל מוראי הגלות ומ"יד גורל אכזריה", שהפכה אותו לנודד-נצחי בין האומות. כאן אפשר לשכוח ולשקוט. דוקא רות היא הטוענת (בטבעיות האופֵּנית למעמדה וברמז לנטישת א"י), כי העוזב את ארץ מגוריו, עֲנִיָה ויגונה כאילו נעזב גם "ממיטב מראות חייו ובא עני ללבבו", אך אין להשיב את הלב לאשר היה ועבר, דבריה על בעלה המספר לה על הארץ — "ואהי כלידת ארצו, כאחותו ואכיר עמו והדר מולדתו" — מעלים את זכר סיפורי התנ"ך והשפעתם העמוקה על היהודי בגולה ובעיקר על הילד היהודי —

בערב יום שמעתי את ספּוֹרְיֵי על ארץ פלאית זו בה האדמה לגר ולְיָנֵעַ תאיר פנים, ואספה כאם בְּחֵמְלָה כל נֶחֱחֵי.

התמונות המקראיות בלב כל הנושא את זכר הארץ מהוות גורם עז בכמיהה להגיע אליה ולדרוך "על פני אדמת געגועיו". כאן שוב מזדהה פיכמן בחוויותו האישיות עם חוויותיה של אומה שלמה, בדור שבו הערגה לובשת צורה ממשית.

דמויות תנ"כיות — עבר והווה

בהצגת דמותו של שמשון הצטמצם בהכרח אותו יחס, אולי דוקא משום

שמשון עצמו מוצג על רקע יחסיו הוא לאומתו. דמות זו, שנזקקו לה יוצרים רבים, זכתה כאן להעמקה פסיכולוגית בשאלת אופיו המוזר והדו-משמעוטי של גיבור לאומי זה. אולם לכל היותר יש לראות בריחוקו של שמשון מבני שבטו ועמו את דמותם של אותם בני האומה אשר כדבריו, היתה דרכם — "פָּרַח חילי על שדות זרים תמיד"; "לשאת אל עמק נכרים יבול הרי" — טמיעה בקרב עמים אחרים והעשרתם, במקום להפנות את דחף-המעשה הטמון בהם למולדתם. קו אחר המסתמן כאן, ואף הוא ביציעה — שאיפת בן-המולדת להרחבת תחומיה, כנגד הצרת צעדיו על-ידי זרים בארצו שלו, דבר המתאפיין ברצון לעזוב את האיזור הצר של הרי דן ולרדת לשפלה הרחבה המשתרעת למרחוק. האווירה הנופית המציגה את תום החורף, עת האביב, ומתאימה בכך לכיוון הפואמה, המתאר את שמשון במעשיו השונים כאילו לפני הזמן שבו נעשה לשופט של ממש, תקופת צמיחת יעודו.

גישתו של פיכמן עשויה להיות מאַלפת בשאלה זו, מבחינה עיונית. "לנו שבי ציון" אומר הוא מתוך הרגשת השיתוף שבינו לבין כל השבים למולדת, "שזכינו לדרוך על האדמה שמתוכה צמח התנ"ך וכאן הכרנו את שניהם — יש צורך והכרח לשוב ולחיות עליה באמצעות הבעה שירית חדשה"⁸. משום כך נזקקים לנושאי התנ"ך משוררים, שקדם לא נגעו בו ביצירותיהם ורק עתה, פה בארץ, מסוגלים לגלותו כמחדש.

הדמויות התנ"כיות של דוד ויואב נרקמות תוך הצגתן במערכת שאלות חזון ופיכחונן, חלום ומעשה, יצירה, כמיחה וחסד הגורל. אמנם אף כאן מועט היסוד הגלוי של יחסי יחיד ואומה, וקשה אף לראות בדמות זו או אחרת את התגלמותו של פיכמן כפרט, אולם ההרגשה הכללית היא של העלאת מערכי-לב ומעשים הקשורים אם ברב או במעט במפעל התחיה. אותן אכזבות אישיות שאירעו לפיכמן בשלב מסוים של יחסו לא"י ואשר לא נתעמקו כל עוד שהה בעיקר בגולה, עתה נוספה להן משמעות מיוחדת, בשעה שהוא צופה אל נתיבות העם ומוצא, כדוד, בנפשו את הסתלקותה של רוח החזון, את המעש היום-יומי על אבק-החולין שבו. ועם זאת, הן כך דרכו של עולם מאז ומתמיד. אף שוני הדרכים בעת ההגשמה הוא מן האופיני לדור כשלו, המבצע את ראשית המלאכה כשעודנו תוהה ונבוך, ולא לו התמורה היעודה. יואב יודע, כי הנכבש במחיר העלומים אינו מושג לכובשים עצמם — "דור מנחיל אינו נוחל". כך היה בדור המדבר, והרי גם דור זה בארץ יש בו מחויבת המדבר; גלות הנטועה עדיין בעיצומי רגשותיו — "רק הבאים אחריו הם הזוכים, בְּשָׁגֶם הם יורשים".

"ביריניקה" ו"חוני המעגל" — זרות והזדהות

בדמותה של ביריניקה מתרחבת יצירתו של פיכמן בנושא זה בכיוון חדש. ב"רות" הציג את יחסי הגר אל אומתו וארצו החדשה; ב"שמשון בעזה" הופיע הזר בתוך עמו השואף לצאת מתחומיו כדי להביא לו גאולה, ואילו עתה מצטיירת בת-ישראל, שנטשה את עמה ומולדתה אך שבה לבסוף. בחירתה של ביריניקה כמרחיבת האספקט הזה של יחס האדם לאומתו אינה מקרית, שהרי דוקא אירועי חייה שהיו עשויים למשוך דעתו של יוצר — שלשלת הרפתקאותיה וגדולתה ברומי ויחסיה לקיסר — צדדים אלו כמעט נעלמים ומובלעים, והעיקר אינו אלא הבהרת מערכי-נפשה של החוזרת הגאיונה לשעבר,

ששבה עתה וכלימתה עמוסה על כתפיה. תחושת המעוות שבדרכה הזרה גוברת בה מימי בואה הראשונים לרומי — "כבר חשתי תהו זה אורב בווער תחתי", אולם היא מנסה להתעלם מגורלה, מעממה ומדממה. בצד מעשיה בהווה מנסה פיכמן למצוא צד זכות בעברה, שהרי גדלה מילדותה ללא קשר אמיץ לעמה וללא הכרת עצמה — "ויהי לי זר לבי, ככאב גזעי". הגעגועים למולדת, יותר מאשר לאחיה, אינם כלים אף בהמונה ושאוונה של רומי — "אך עוד עם ערב לי קוראה אדמת ילדות זו שוב יקרה", כך היא שבה "כה ריקס, ללא נוגנים ובני לְיָה", כשהיא פוסעת יחפה ודומעת, שואלת ומבקשת זכרי ילדות בשביל נשכה ובאהל אם. תפיסה זו של ביריניקה חלה על היחיד מישראל שנטמע, התבלבל בתרבות העולם ונתעטף בשכיות חמדותו, אלא ששרשיו ככל שיהיו נעוצים הרחק בחיות ילדות פרטיות כלימוד בחדר, כרבי המספר סיפורי תורה וכדומה — תמיד ימשיכו להפרות את תאי תודעתו ורגשותיו הקולטים דברים חדשים, ותמיד ישכילו למשכו אל ערש גידולו הנפשי, אל העם ואל הארץ.

מערכת הזרות בדמויותיו ההסטוריות של פיכמן כוללת אף את דמותו של חוני המעגל, ובאווירה זו אמנם נפתחת היצירה — "עולם כה זר". המעשה בחוני ושנת שבעים השנה שלו, בדומה לסיפורי ריפ ואן וינקל, עשוי היה לפרנס עלילה שלמה ומסועפת, אולם שוב לא בכך נקודת-התענינותו של המשורר. חוני נפגש ביקצתו עם "עולם אחר", עיר רחבת-ידיים שנבנתה משך שנים, והוא יודע, כי מעתה כנכרי יהלך ולשונו זהה לכולם. אמנם בתנומתו כאילו נסמך למפעלם של בני בניו ותלמידיו ודמו "בלי קול רנן לבנינם", אולם לא זו הדרך הנאותה. ופיכמן מסיים את דבריו בהכרה ברורה המעמידה אותנו שוב על היחס המבוקש בין יחיד לאומה — "לא יחיה אדם כי אם לדור אשר תעֶה-קָאב עמו, ויהי דור עבְרָתו, — לו שירתו, כְּאֵל לְבו כּוֹן...".

"עלית הבעש"ט" — מכורה ונכר

בהרחיקו עוד לנוף ההסטוריה היהודית מצא פיכמן את האגדה על נסיון העליה של הבעש"ט כמתאימה לראית החזיון המיוחד של דורנו, והוא אף אומר, כי דבריו אינם משועבדים לדברי האגדה "ומכוונים לסמלים קרובים להשגת זמננו". שאיפה הגאולה אינה נתפסת במידה זקה ע"י שתי הדמויות המופיעות ביצירה זו — הבעש"ט ותלמידו צבי. ככל שנפשו של האדם רחבה יותר וניתנת לקליטת ההווה על כל אשר בה, בה במידה קשה לו יותר ללכת לקראת החזון, אם אין הוא שָלֵם עם עצמו בכל. מועקת הגלות המעכבת ומונעת אינה דבר ערטילאי, אלא מערכת ממשית של יחסי האדם אל נכר שהפך למכורה משך מאות שנים. ר' צבי יכול לבטוח בגאולה ללא ספקות ותהיות — "איך נתיאש מגאולה וריחה בכל שמלותנו צָרוּר עוד?". כיצד אפשר להתעכב בשעה שדחף-הנס כה עז? אולם הבעש"ט, המנהיג, מקנא בתלמידו אלעזר בן הבנאי שעלה מן הגולה והצליח להגיע לצפת — "הוא שהלך נכחו לא עכב... רק שמר על חדנות רעיונו, על כן דבר לא עמד לשטנו". והוא יודע, כי רק ניתוק של ממש, תְרוּץ וסופי יכול להביא לעליה בלב שלם — "כי אין לפדות אם לא נָשְמו כל השדות ולא לוחכה שם שארית צֵל". חזון הספינה בסופה של היצירה מעמיד באור מיוחד את דבריו של הבעש"ט, כי לא לשוא הייחול ולא לחנם באה הבשורה — "אשרי נופל כגמל בדרך, ובאזינו שירת דור גואל". שירה זו של הגשמת החזון היא הנשמעת בשורות האחרונות מן הספינה הדמיונית — כל חֶלְקָה שקוללה וכל שממה שכחה טעם מים — "בעמל עליז נגאלה, באמון עליז זרעה".

שנים מספר לאחר חיבורה של "עלית הבעש"ט" שב פיכמן לנושא זה ב"שיר הפרידה אשר לבעש"ט". דבקותו של הבעש"ט בקהילות קדש שבהן השכינה "ימים רבים לשבת פה אֶתְה", כאורח נטה ללון, היא כנה כשהיתה, אך המומנט הטרגי המתוסף עתה עם הריסת בית-ישראל בגולה, הוא מטביע את חותמו המיוחד בשאיפת הבעש"ט לעזוב, ובהרגשתו כי אין דרך אחרת. כאילו כל עוד לא הגיעו ימים איומים אלו עוד יכול היה איש מישראל לומר, כי הוא תוהה אם רצון הגאולה באמת נובע ממלוא שאיפתו ועדיין יכול הוא להשאיר, ואילו עתה הכל נגמר ואין עוד מקום להיסוסים מעכבים, שכן "סדקים נראו בבית ואין עוד להקים מה שנחרב להחרב נגזר". לא במקרה מופיע בסופה של היצירה בית-הקברות (העד הנותר לגולה שאבדה), והפרק האחרון שלאחריו, פותח במלים "אכן עת הפַּרְד ועת עזוב".

כאן המקום לראות כיצד מתְעַצֶּמת הרגשת האומה שבפיכמן עם השואה וכיצד הרגשה זו מתְעַצֶּבת ביצירתו.

נוכה החורבן — אובדן ופריחה

במחזור שירי "בכי ימינו" ובהמשכו "כתרי אש", ניסה פיכמן, כדבריו, להַעֲנוֹת לצרות הגְּדוּלוֹת, צרות אין ניב להן, שהתרגשו עלינו בתקופה איומה זו". בכך מתגלה הרגשתו של היחיד, שאם קרוביו ויקיריו נשארו וניספו בתופת זו, הרי אין בכל סבלותיו הפרטיים והכלליים כדי קֶרֶט-מושג ממה שהיה באמת. חוית המשקיף הדומע מרחוק היא המביאה אותו להרגשת האיום שבעצם המשך חיים אלו — "וְנִקְלַל כה לחיות, כה שְׁנִים-נֶחָחִים את לְחַמְנו אַכּל עַל תְּדָם הַמְשׁוֹעַ, דם אחים הנופלים שָׁם בְּאֶלֶם-דְּרָכִים"? מוחשיותה של הכרת האובדן מתגלה במיוחד שעה שפיכמן, נאמן ליחידיותו, חוזר אל זכרי ילדותו וימי נעוריו — אל בסרביה ורשה, שנושאיהן חוזרים בשני מחזורי השירים. בסוניטה "בסרביה" שב הוא בהגיגו אל נוף מוצאו, שדותיו, נהר הַרְיָאוֹט ובני העם — "אִיִּם עתה? אי סופת-ליל נושָׂאָה את אֶפְרָם זָר בְּקֶר נֶכֶר זֹעֵם..." ו"בבית מול הַרְיָאוֹט" הוא מתמכר לביתו שלו, "קֶן חַיִּב זה שנסרף עתה על אֶשִׁיתוֹ ויהי עיים". הטרגיות מתעצמת דוקא משום שְׁקָל כְּלוֹ של השיר אינו אלא תיאור נלבב בנוסח אידיוליות טשרניחובסקי על חייו בילדותו, הסבתא, האם, האב ושותפיו הַנְּבָנִים והליכותיו של הילד-המשורר לעתיד. דוקא שלנת-השקט זו ורוח המרגוע הלוטפת זכרי-עבר, שרק שורות ספורות בסוף השיר חוזרות ומזכירות לקוראן כי הכל הֶלֶף, הכל עבר — זה הוא המעמיד את הבית מול הַרְיָאוֹט כאות וכסמל לכל בית ישראל, שחורבנו כה ממשי, כה מחריד.

בדומה לכך נמצא אותו יחס בין שני שירי "ורשה" שלו. בסוניטה נזכר הוא בעיר "לִגְנוֹ בִּי אֶבִּיבִיָּה", שבה החלה הַכְּרָתוֹ הלאומית להתחזק, אך מיד הוא נפנה מהרהורי עבר אל ההווה — "איך שממו חוצות ועיר גוועת פֶּלְטָה לְתָהוֹ רבבות חיים.

ואילו בשיר הארוך הוא פותח בתיאורי הזְּעָה וההרס כבשיר על ביתו, איך עובר לתיאורה של ורשה, כפי שהיתה (ומה שהיתה) לגביו כפרט ולעם ולתרבותו בכלל, עד שלבסוף הוא חוזר לדמי-ימינו ומסיים באותות המרי והגבורה.

סיכומו של פיכמן עצמו ביחסו אל השואה מתאפיין בשתי ראיות-עולם. האחת אומרת, כי ככל שיהא בכך מן הטרגיות ומלְעַג הגורל עובדה היא, כי

ואתו עולם שנחרב, נהרס וחולל, ממשיך בפריחתו כאילו לא אירע דבר. כמשורר של אמת שחוויתו נפעמות ממראה העינים ומלחני הלב, לא יוכל לעשות כזב בנפשו ולהמשיך לשיר רק את שירת האובדן, בעוד רינוני פריחה ורוך דשאים רענן מוסיפים לעטרו בארג החיים הקולחים. והראיה השניה אומרת, כי מאחר שעולם זה שְׁטוּף החזון וְרוּוֵי החלומות נסחף בְּשִׁטְף הפורענות והכל הפך ממשי, ריאלי עד לאימה ולפיכחון מבחיל, לא נותרה דרך אלא לרתום אף את מעשינו בעתיד למרכבת היצירה והמעש המפוכח, העירני והצועד קדימה. ככל שרב ההשמד חייבים אנו להמשיך, וכנגד האובדן להקים אה היש ולבצר.

ראיות אלו הנמסכות, כמובן, להכרה אחת מתגלות במשותף ב"בצאת נח". ניצולי השואה, (כך קראו בעבר בני פולניה לשואת הפולשים – פוטופ, כלומר מבול) בדומה לגאולי המבול עומדים תמהים – "מה השאירה עוד אחריה תהום לפריחה", ותהייתם גוברת ככל שמתרחבת השתגם בעצם הזועה – "איך צחודש העולם ובתהום בו צָלְלו ילד ואם שכולה?" אולם עובדה היא, כי "הוסיפה תבל תִּרְבָּה חן של פריחה" ומי יאורות זההיבו והרנינו לבו של עולם שכאילו עמד מחשוב. אז עולה הרצון לכסות את התהום וצלליה, לכסות את הדם שנבלע. ופיכמן שהתחיל את היצירה בדבריו של נח עובר בהעלם למשא כולל של האדם על האדם – אז האדם מיוגונו התנער... ובצל עץ פורח ומבלבב ינסה לכסות את "צלו של עולם שְׁגֻנֶע".

---

1. בשיר משנת תרס"ו.

2. "אסיף", פרשות חיים ויצירה, ע' 22.

3. "יהודה".

4. "אביב בשרון".

5. "ארצי", צללים על שדות ע' רנב.

6. "על הירקן".

7. "על כתפי ארזים", וכן בשירים – "יש הוד בנבולות ארצי", "לנכח", ועוד.

8. דמויות קדומים, המקרא בנושא לשירה, ע' 13.

9. "אלהים, אם יסר יסרתנו".